

SEXUELLA OCH RITUELLA ÖVERGREPP – UTSAGORS UPPKOMSTBETINGELSER

Om vittnespsykologisk teori och tillämpning med inriktning på utredningar rörande sexuella övergrepp mot barn och ungdom

AV ASTRID HÖLGERSON

BAKGRUND

Den akademiska vittnespsykologin i Sverige har haft sitt hemvist vid Stockholms universitets pedagogiska institution alltsedan mitten av 1950talet, då *Arne Trankell* blev institutionens professor. Med utgångspunkt i det välkända Lars-fallet¹ och grundat på ett omfattande empiriskt material från senare utredningar i ett antal komplicerade rättsfall, där ord stått mot ord, kom Trankell att utveckla en vittnespsykologisk utredningsmodell, formell strukturanalys², som innebär att utredaren genom en systematisk och explicit redovisad psykologisk och utsagepsykologisk analys prövar alternativa tolkningar, som det föreliggande materialet i ett enskilt rättsfall kan ge upphov till. Ett minimikrav för att en tolkning skall kunna accepteras är att den inte lämnar någon väsentlig information i materialet oförklarad och att den kan anses rimlig mot bakgrund av den totala informationen i det föreliggande fallet.

TILLÄMPAD VITNESPSYKOLOGI – SYSTEMATISK ANALYS AV DET ENSKILDA FALLET

Förutom allsidig psykologisk grundkunskap måste vittnespsykologen ha utbildning i utsagepsykologisk teori och analysmetod. Den vittnespsykologiska utredningen skall ge domstolen ökad kunskap om ett muntligt bevismaterials kvalitet, dvs utreda utsagornas uppkomstbetingelser alltifrån den ursprungliga tillkomsten fram till det aktuella bedömningstillfället. Vittnespsykologens utsageanalys, hypotesprövning och underlaget för bedömningarna skall dokumenteras och i det skriftliga utlåtandet redovisas i sådan omfattning och på sådant sätt att det är möjligt för domstolen att kontrollera tolkningarnas giltighet, då den skall göra sin självständiga bedömning av den sakkunniges yttrande³.

Vittnespsykologin daterar sig tillbaka till seklets början. Tyskland och Sverige har varit föregångsländer inom den vittnespsykologiska *metodutvecklingen*, dvs hur man på ett för domstolar och parter kontrollerbart sätt i enskilda rättsfall skall kunna tillämpa generell psykologisk kunskap rörande exempelvis perception, minnesfunktioner⁴, inlärningseffekter, förhörspåverkan, mediapåverkan, grupptryck i teamarbete, barns suggestibilitet⁵, m m. Nya studier visar att även *utan ledande frågor*, endast genom att upprepa en och samma fråga till ett

barn vid ett stort antal tillfällen, kan ett barn fås att berätta detaljerat om skeenden som barnet aldrig varit med om. Psykologer, som medverkar i rättsfall med bedömningar av utsagors tillförlitlighet rörande incest och sexuella övergrepp måste hålla sig ajour med den vetenskapliga forskningen på området och förutom allsidig psykologisk kunskap också ha förmåga att lämna sin behandlarroll och bli den ifrågasättande utredaren⁶.

Den för vittnespsykologin betydelsefulla experimentella grundforskningen omfattar framförallt områden som perception, minne, suggestibilitet och inläring. Den utredningsmetodiska forskningsinriktningen inom vittnespsykologin har en central betydelse på så sätt att den ger kunskap, som ökar möjligheten att på ett kontrollerbart sätt tillämpa den experimentalpsykologiska grundforskningens resultat i enskilda fall⁷.

Vittnespsykologer kom alltifrån seklets början i stor utsträckning att anlitas av rättsväsendet i utredningar om sexuella övergrepp (inkl incest), och inriktningen var framförallt att ta ställning till enskilda personers "trovärdighet" i dessa mål. Då detta visade sig vara en mycket osäker bedömningsmetod, eftersom personers trovärdighet inte är någon konstant och mätbar egenskap, började man inom den tillämpade vittnespsykologin från slutet av 1940-talet i stället att fokusera personers utsagor och dessa utsagors tillförlitlighet. Utsagepsykologins utveckling, som startade i Tyskland (Undeutsch), och den utsagepsykologiska analysens realitetskriterier har sin empiriska grund i, dvs bygger på, systematiska studier av omfattande autentiska utsagematerial från rättsfall rörande sexuella övergrepp mot barn och ungdom⁸.

Då det gäller problemområdet incest och sexuella övergrepp mot barn har det senaste decenniets ensidiga och historielösa informationsspridning i Sverige medfört att mycket av den litteratur, som lyfts fram och åberopats i debatt- och bevissammanhang och som använts i utbildningar, saknar vetenskapligt belagt underlag för många av sina budskap. Ett exempel på detta är alla de listor över generella "tecken" på incest, som publicerats av olika författare, och som ofta åberopas som stöd för misstankar om sexuella övergrepp⁹. En vanlig brist i de studier som åberopas är att man redovisar egenskaper hos grupper av barn som faktiskt varit utsatta för sexuella övergrepp utan att pröva hur vanligt förekommande samma egenskaper är hos barn, som inte varit utsatta för sexuella övergrepp¹⁰.

Beträffande användandet av "anatomiska dockor" i utredningar av sexuella övergrepp mot barn har man ännu inte kommit fram till några vetenskapligt grundade normer för tillämpning och tolkning. Forskningsresultaten är motsägelsefulla. Det finns exempelvis inget entydigt stöd för att barn som varit utsatta för sexuella övergrepp hanterar dockorna på annat sätt än barn som inte varit utsatta. Därför har användandet av dessa dockor som bevisning i rättsliga

sammanhang förbjudits inom ett antal jurisdiktioner i USA tills dess att vetenskapliga data föreligger, som stöder dess validitet¹¹. Det är vanligt förekommande att de anatomiska dockorna används manipulativt. Förhørsledaren säger t ex vilka personer dockorna kan tänkas föreställa, och man ber kanske barnet visa med dockorna hur *händelser, som man redan talat med barnet om*, gått till. Detta kan leda till att barnet försöker gestalta det man just pratat om, *även om det inte är en självupplevd händelse*.

Det är viktigt att psykologer och psykiatriker blir medvetna om de rättssäkerhetsrisker som är förknippade med deras medverkan i rättsliga processer. *Lenore Terr*, en internationellt erkänd forskare, professor i klinisk psykiatri vid San Francisco Medical School, University of California, har redovisat vilka höga krav hon anser att man skall ställa på den barnpsykiatriska medverkan i rättsliga sammanhang¹². Hon understryker bl a vikten av att barnpsykiatern inte använder ledande frågor, inte omformulerar barnets utsagor till vuxenutsagor och över huvud taget försöker undvika all påverkan.

"Do not 'preset' a child's play for him or her in the course of evaluation, even though this is an excellent treatment technique" (min understrykning).

Terr menar att målet måste vara att uppnå mer objektiva och lyhörda utredningar av barnvittnen. Hon framhåller också vikten av att psykiatern inte försätter sig i situationen att samla hörsägenbevisning åt polisen, dvs att i utlåtanden eller domstolsförhör med sina egna ord framföra vad ett barn sagt.

Terr ser mycket allvarligt på förekomsten av vuxnas indoktrinering av barn, särskilt i skilsmäso- och vårdnadsmål, och hon uttrycker sig där mycket skarpt (sid 469–470):

Difficult as these cases are to prove, the adult indoctrination of children for the purposes of legal witnessing must be made unlawful (min understrykning). --.-- Unless we effectively punish (hopefully *not* by jailing them) those adults who put children up to false denunciations, the number of child-parent relationships tragically torn apart on this basis will steadily increase.

OGRUNDADE ANMÄLNINGAR

Redan 1987 gjordes en studie vid Kempe National Center, Colorado, av 21 ogrundade (false/fictitious) fall av anmälningar om sexuella övergrepp¹³. Fallen ingick i ett material insamlat under åren 1983–1985, där övriga 696 fall bedömts som grundade. De ogrundade fallen gällde 17 flickor och 4 pojkar och åldern var mellan 1 1/2 och 10 år. Fem av fallen var anmälda av barn (flickor 3–9 år), nio av fallen var anmälda av vuxen, och sju av fallen var anmälda av vuxen och barn. Av de fem fallen, som anmäls av barn, hade fyra av dessa tidigare varit utsatta för sexuella övergrepp. Av de nio fall, som anmäls av vuxen,

var sju mödrar och två professionella utredare. Barnen var mellan 1 och 6 år. I sju av fallen pågick vårdnads- och umgängestvister. Sex av anmälarna hade själva varit utsatta för övergrepp, och fem av dessa visade emotionella störningar av paranoid och hysteroid art, däribland de två professionella. I samtliga sju fall, som anmäls av vuxen + barn, pågick bittra vårdnadstvister, i samtliga sju fall gällde anmälan den tidigare äkta mannen, och samtliga sju mödrar bedömdes som psykiskt störda (paranoida, hysteroida). Denna studie tyder på vikten av en allsidig bedömning av alla involverade i det enskilda fallet.

Under senare år har i USA uppmärksammats ett ökande antal ogrundade anmälningar om incest i vårdnads- och umgängestvister. Som ogrundade definieras då de fall där det helt saknas styrkande belägg i den föreliggande informationen.

En framstående forskare och praktiskt verksam barnpsykiater, som speciellt kommit att ägna sig åt studiet av utredningsförfaranden och tillkomsten av ogrundade incestanklagelser, är *Richard Gardner*¹⁴, professor i klinisk barnpsykiatri vid Columbia University i New York. Vid en föreläsning i Lund (1993-08-20) presenterade han delar av sitt senaste omfattande forskningsmaterial, som kommer att publiceras inom de närmaste åren, och som belyser hur "övernitiska utredare" (t ex psykiatriker, psykologer, poliser, socialarbetare och dagispersonal) genom sin egen övertygelse, sin ensidiga informationsinsamling (som ofta sker i samråd med ena föräldern), sin frågeteknik och/eller exempelvis manipulativt användande av anatomiska dockor får barn att "minnas" eller i varje fall tala om saker, som de aldrig upplevt. För vissa barn kan en sådan förvanskning av verkligheten så småningom leda till psykotiska tillstånd.

Psykologerna *Ralph Underwager* och *Hollida Wakefield*, forskare vid Institute for Psychological Therapies, Northfield, Minnesota, har publicerat ett stort antal forskningsrapporter och artiklar inom området sexuella övergrepp mot barn. De har också byggt upp en databas (IPT Resource File), som omfattar all väsentlig litteratur inom området. Från mitten av 1980-talet har dessa båda forskare, liksom Gardner, funnit ett ökande antal fall av falska anklagelser¹⁵. Gardner har särskilt fokuserat på hur man kan skilja/differentiera mellan sanna och falska anklagelser. Underwager och Wakefield har bl a genom fallbeskrivningar med exakt återgivande av bandupptagna förhör och analys av dessa visat hur barn under långa utredningsperioder och med upprepade utfrågningar påverkats att avge grundlösa påståenden.

Ovannämnda forskare har var för sig funnit många liknande egenskaper hos utsagematerialen från fall av ogrundade anklagelser, exempelvis:

- Brist på realistisk beskrivning av själva övergreppshandlingen.
- Efterrationaliseringar med hjälp av förhørsfrågor för att få det hela 'att gå ihop'.

- Upprepade stereotypa beskrivningar av diffus sexuell handling.
- Motsägelser.
- Avsaknad av adekvata känslouttryck, verbala eller beteendemässiga.
- Förekomst av befängda påståenden, som visar att barnet inte vet vad det talar om, t ex nytt samlag *omedelbart* efter utlösning.
- Ett mekaniskt 'rabblande', ofta med användande av vuxenformuleringar, t ex terapeutisk terminologi och uttryck hämtade ur incestlitteraturen. Gardner talar i detta sammanhang om programmering. Typiskt för en sådan (inlörd) framställning är också att om någon skjuter in en fråga blir personen påtagligt störd i sin framställning.

Man har också funnit att det i fall av ogrundade anklagelser ofta finns personer i barnets omgivning (föräldrar, fosterföräldrar, terapeuter, utredare av olika slag) som orubbligt utgår ifrån att barnet varit utsatt för övergrepp och som endast söker bekräftelse på detta. Sådana personer avfärdar all information som tyder på att ingenting har hänt. Dessutom använder dessa personer ofta utfrågningsmetoder som innebär stark påverkan, exempelvis genom att de i sina frågor själva formulerar de händelser de tror har inträffat, och genom att de i återkommande repetitioner själva upprepar vad de anser att barnet sagt, trots att barnet inte gjort några spontana egna uttalanden. Dessa repetitioner blir betydelsefulla inlärningsmoment för barnet, samtidigt som de till en lyssnare/bedomare lätt förmedlar en falsk bild av vad barnet faktiskt sagt.

I Bjugn-målet i Trondheim, där slutligen 10 barn (ursprungligen ett 40-tal) hördes rörande sexanklagelser mot en daghemsanställd man, förekom i varje fall i ett av förhören (dommeravhør) en helt absurd utfrågningsteknik (upphovsman: terapeuten *Tilman Furniss*)¹⁶. Tekniken fick i norska media namnet "hvis-metoden". Den förhörda 8-åriga flickan kände väl till allt som under lång tid påståtts ha hänt i den lilla fiskebyn av sexuella och rituella övergrepp. Flickan hade emellertid inga minnen av några konkreta händelser som hon själv varit med om, och hon ville inte ljuga. För att få henne att berätta det som förväntades att hon skulle berätta använde utfrågaren (en klinisk pedagog) frågor av typ: *Men om han har gjort något med dig, hur kan det ha gått till? När du svarar på om han har gjort något, så ljuger du inte*. Denna manipulativa frågemetod, som ger upphov till hypotetiska antaganden och fantasiföreställningar om hur någonting kan ha gått till, hör givetvis inte hemma i rättsliga utredningar, där avsikten är att försöka ta reda på vad som faktiskt hänt.

I Sverige liksom i USA synes det ha blivit allt mer vanligt att ogrundade misstankar om sexuella övergrepp och incest emanerar från professionellt verk-samma personer¹⁷. Det kan gälla exempelvis socialtjänstemän, psykologer och psykiatriker, vilka i sin tur kommer att påverka åklagare och poliser i deras utredningsarbete. I en rättsprocess är det således av väsentlig betydelse att klar-

lägga uppkomstbetingelser även av detta slag, eftersom annars enskilda sakkunniguttalanden i en rättegång kan komma att oberättigat tillmätas något slags objektiv betydelse¹⁸.

BORTTRÄNGDA MINNEN

Genom det ökade intresset av att försöka finna sätt att bekräfta påstådda sexuella övergrepp har psykoanalytisk teori med utgångspunkt i Freud i stor utsträckning kommit att åberopas. Här måste understrykas att psykoanalytisk teori och hypotesbyggnad är i högsta grad ifrågasatt¹⁹. Seriösa företrädare för psykoanalytisk teori tar också avstånd från tanken att man "med hjälp" av psykoanalytiska antaganden kan uttala sig om faktiskt förekommande händelseförlopp²⁰.

Det finns heller inget vetenskapligt belägg för att upplevda traumatiska händelser *fragmenteras* på ett sätt som skulle resultera i fläckvisa minnesluckor vid återgivandet av ett händelseförlopp. Ett *fragmentariskt återgivande* kan vara en produkt av konstruktion av något som aldrig hänt och som undan för undan byggs ut.

Bortträngda minnen ("repressed memories"), som numera ofta "plockas fram" med hjälp av olika tekniker och åberopas i rättsfall rörande sexuella övergrepp, kan inte ges status av "juridiskt bevis" för verkligt upplevda händelser²¹.

RITUELLA ÖVERGREPP

*Debbie Nathan*²² redogör på ett kortfattat och väl dokumenterat sätt för uppkomsten och utvecklingen av fenomenet "ritual child abuse" i USA. Anklagelser av detta slag började uppträda omkring 1983 och fick genom pressens uppmärksammande av fallet McMartin (en förskola i Los Angeles) en närmast explosionsartad utveckling över hela USA. Ett stort antal omskrivna fall har senare visat sig vara helt ogrundade (McMartin-fallet avslutades 1990 utan någon fällande dom). I USA har antalet anmälningar av detta slag redan minskat.

Samma påverkansformer som diskuterats ovan, ofta förstärkta genom specialintresserade personer och terapeuter, finns i de fall då påståenden om rituella övergrepp framförs. Detta är ett fenomen, som tillkommit under senare år. Gardner betraktar framväxten av påståenden om rituella och mer eller mindre absurda händelser som ett av de säkraste tecknen på att man har att göra med falska anklagelser (1992, sid 472 f). Att de absurda berättelserna skulle vara ett sätt att "distansera sig från självupplevda svåra övergrepp", vilket ibland (exempelvis i "Södertälje-målet") hävdas av enskilda psykologer och psykiatriker, är enbart en gissning, för vilken det inte finns något empiriskt belägg. Följande

citat ur ett utlåtande till en amerikansk domstol från psykiatrikern *Lee Coleman* innehåller ett för domstolar generellt betydelsefullt råd (min kursivering):

I cannot emphasize strongly enough how important it is for the Court, in studying this case and deciding what is reliable and what is not, to understand that *if commonsense leads to one conclusion about where the truth lies, the use of psychiatric labels and esoteric explanations should not cause the Court to abandon what the facts otherwise seem to show*²³.

Inte i något fall av påstådda rituella övergrepp har man, trots noggranna systematiska undersökningar (av bl a FBI)²⁴, funnit något faktiskt belägg för de omfattande rituella gärningar som beskrivits, t ex barnamord.

I spåren av denna fokusering på rituella övergrepp i USA bildades samman slutningar med s k "survivors of ritual abuse" (SRA) och många terapeuter har sedan kommit att annonsera sig som SRA-expert. Dessa terapeuter synes ofta utgå ifrån att klienten kan diagnosticeras som MPD (multiple personality disorder), dvs att patienten tidigare har varit utsatt för ett trauma men uthärdar inte minnet av detta och känslorna kring detta på en medveten nivå ("dissocierar"). Oräkneliga seminarier och konferenser rörande SRA/MPD har hållits i framförallt USA, Canada, England och Holland, där man enligt den redovisade dokumentationen okritiskt bekräftar varandras 'erfarenheter' utan någon vetenskaplig prövning²⁵.

Om en terapeut hypotetiskt utgår ifrån diagnosen MPD kan denna sedan bekräftas i terapin genom att klienten "får hjälp att minnas" sexuella och rituella övergrepp, som terapeuten antar att klienten varit utsatt för. Diagnosen fungerar då som en *självuppfyllande profetia*. Användningen av både diagnosen MPD och diagnosen PTSD (post traumatic stress disorder) i fall av misstänkta sexuella och rituella övergrepp har *starkt ifrågasatts* i den vetenskapliga litteraturen. Underwager & Wakefield (1990, sid 256) understryker exempelvis att förutsättningen för diagnosen PTSD är att den traumatiska händelsen är väl definierad och *verkligen har inträffat*.

Efter en omfattande litteraturgenomgång har jag funnit tydliga indikationer på att de internationella nätverk av professionella och 'survivors', som arbetar för att få rituella övergrepp erkända, själva synes använda sig av just sådana metoder som de tillskriver påstådda satanistiska och pedofila nätverk. Man desinformerar t ex om hur vanligt förekommande rituella övergrepp är, och man använder sig av effektiva påverkans- och inlärningsprocesser (indoktrinering, 'hjärntvätt') för att få fram önskad information. En demonstration av denna verksamhet utgör boken "La de små barn komme til meg"²⁶, där bl a "Södertälje-flickans" absurda och stereotypa framförda uppgifter genomgående åberopas som 'belägg' för att rituella övergrepp förekommer²⁷.

- Några betydelsefulla moment i processen 'hjärntvätt' är
- att individen befinner sig i en omgivning med den 'rätta' grundläggande inställningen till 'fakta'
  - att individen fråntas sin tidigare identitet genom att införas i en ny miljö
  - att individen befinner sig i en pressad emotionell situation och då bemöts med vänlighet och förståelse i den nya miljön
  - att individen beläggs med skuld om han/hon inte bekräftar omgivningens förväntningar²⁸.

Ovannämnda fyra komponenter förekommer ofta i fall av misstänkta sexuella övergrepp och utgör inte sällan utgångspunkten för en olycklig utveckling av såväl utredning som behandling. Ett barn förflyttas (omhändertas) till en ny miljö, där personer i barnets omgivning utgår ifrån att barnet varit utsatt för sexuella övergrepp. Man talar med barnet om detta och man visar samtidigt barnet vänlighet och förståelse. Barnet blir beroende av sin nya omgivning och vill vara 'till lags', vilket kan komma att innebära en press på barnet att vara lojal och bekräfta omgivningens uppfattning om vad barnet varit med om. Påverkansprocesser av detta slag har kommit att skada barn och familjer samt komplicera de rättsliga bedömningarna.

EFFEKTER AV ENSIDIGA UTREDNINGSFÖRFARANDEN

I USA synes de "övernitiska utredare" (overzealous evaluators), som Gardner beskriver, mest ha varit psykologer, terapeuter och psykiatriker. I Sverige har vi emellertid också haft en påtagligt ensidig utbildning av polisutredare, som lett till att många av dem kommit att se som sin uppgift att till varje pris få barn att berätta så mycket som möjligt om de 'händelser' som angivits i en polisanmälan. Frågorna blir under förhörets gång allt mer och mer ledande. Detta kan medföra att även om ett barn har varit med om övergrepp, får det aldrig en chans att själv avge några spontana utsagor.

Om barnet *inte* varit med om sexuella övergrepp, kan en starkt ledande frågeteknik ändå medföra att barnet till slut säger något av det förhørsledaren förväntar sig och kanske t o m börjar tro att det varit utsatt för något slags övergrepp.

Ett mål vid Svea Hovrätt våren 1993 exemplifierar hur en "övernitisk" ung polis under två timmars förhör med en 9-årig flicka *inte* tar flickans svar på allvar, trots att flickan upprepade gånger säger att ingenting har hänt av det som polisen tror. (Den misstänkte i detta fall var sambo med flickans mamma). Polisen upprepar monotont att hon vet att "sånt här" händer med många barn och att hon *tror på barnen*. Flickan opponerar sig och säger till polisen: du tror ju inte alls på mig, för det du säger har inte hänt. Efter detta första tvåtimmars-

förhör borde polisutredningen ha lagts ned. I stället kördes flickan direkt efter polisförhöret till ett fosterhem, där fostermamman hade 'erfarenhet' från fall av sexuella övergrepp.

Två dagar *efter* det första polisförhöret undersöktes flickan av en rättsmedicinare, som uppgav att hon sett "en *ärrliknande* sträng" i flickans underliv. *Ett par månader senare* höll sedan samma "nitiska" förhørsledare som vid första förhörstillfället *ytterligare tre polisförhör* i fosterhemmet, *efter att fostermamman ringt* och sagt att nu har flickan berättat "mera". Polisen påpekade flera gånger för flickan i de fortsatta tre förhören att flickan hade *ett ärr* i underlivet och att någon måste ha förorsakat det. Detta ledde till att flickan – som då tror att någon har gjort något med henne så att hon fått ett ärr – säger (i tredje polisförhöret) "det kan inte vara nån annan, för om man har låst dörrarna och stängt dörrarna och allting . . . då kan det inte komma in nån, då borde det faktiskt vara han". (Det visade sig under den fortsatta utredningen att rättsläkarens "fynd" *inte* kunde definieras som ett ärr).

I det fjärde polisförhöret kom några utsagor, som åklagaren bedömde tillräckliga för att väcka åtal. Det förekom dock inga utsagor som uppfyllde något ut-sagepsykologiskt kriterium på att återge verkliga händelser. Samtliga polisförhör var videobandade.

I tingsrätten, där mannen fälldes till 3 års fängelse, hade endast det fjärde polisförhöret spelats upp. Åklagaren ville göra på samma sätt i hovrätten (!), vilket skulle inneburi att domstolen undanhållits betydelsefull – helt avgörande – information om de ursprungliga utsagornas spontana avståndstagande från polisens förhandsinställning att "något" hänt.

På förordnande av hovrätten hade en vittnespsykologisk utredning genomförts med analys av de fyra polisförhören. Denna utredning presenterades i huvudförhandlingen, och muntligt sakkunnigförhör hölls. Försvaret begärde att samtliga fyra videoförhör skulle spelas upp, vilket också skedde. Domen blev friande²⁹.

Förvånande nog, trots att även det första polisförhöret spelades upp i huvudförhandlingen i hovrätten, anförde lagmannen en avvikande mening, stödjande sig på fostermammans uppgifter och hennes "övertygande sätt" att framföra dem samt på en spekulation om "ett länge tillbakahållet avslöjande", vilket inte får något stöd i materialet. Flickan uppträder inte som om, och säger inte heller någonting som tyder på att, hon skulle "hålla inne" något. Hon är mycket öppen och bestämd i sina försök att under det första förhöret få polisen att förstå att det som polisen tror har hänt, det har *inte* hänt. En väsentlig sak, som detta mål illustrerar, är hur viktigt det är att *samtliga* videoförhör spelas upp – i kronologisk ordning – för att kunna upptäcka en eventuell påverkansprocess.

Utan den vittnespsykologiska utredningen i detta fall med analys av polisförhören hade kanske det viktiga budskapet i det första förhöret aldrig uppmärksamrats, och inte heller den genomgående starka förhörspåverkan. De första tre banden hade kanske aldrig spelats upp i hovrätten. Risken hade då varit stor att flera av domstolens ledamöter skulle anslutit sig till lagmannens bedömning.

Då det gäller utredningar och bedömningar av sexuella övergrepp mot barn har det visat sig att *brist på allsidig psykologisk kunskap och erfarenhet*, kopplad med en ensidig förhandsinställning till problematiken hos många professionella, kan få förödande konsekvenser för enskilda barn och deras familjer. Ofta finns dessutom ett starkt gruppsytryck genom samråd mellan psykologer, psykiatriker, socialsekreterare, åklagare och poliser.

FALSKA ERKÄNNANDEN

Avslutningsvis skall ytterligare en problematik omnämnas, som studerats i många år bl a av de engelska forskarna *Gisli Gudjonsson*, psykolog, och *James MacKeith*, psykiatriker – ”falska erkännanden”. Sådana uppträder även i fall rörande sexuella övergrepp, och kan leda till att oskyldiga döms. Falska erkännanden kan vara en följd av starkt pressande förhör, av att man inte står ut med den isolerade häktningssituationen eller helt enkelt komma tillstånd därför att man genom terapeutisk eller annan påverkan börjar tro att man faktiskt gjort det man är anklagad för. I sådana fall, där man felaktigt trott sig vara skyldig, har sociologen *Richard Ofshe* vid University of California, Berkeley, bl a funnit följande företeelser som bakomliggande orsaker till de falska erkännandena:

1. Utfrågaren repeterar om och om igen sin övertygelse om den misstänktes skuld.
2. Den misstänkte är isolerad från personer som skulle kunna motsäga uppgifterna om den misstänktes skuld och får heller inte ta del av sådant utredningsmaterial.
3. Det hålls långa utfrågningar med emotionell press.
4. Utfrågaren påstår att det finns odiskutabelt vetenskapligt stöd för den misstänktes skuld.
5. Den misstänkte påminns om sina tidigare minnesproblem eller blackouts, om sådana finns. Om sådana inte finns används argument om mental störning (t ex multiple personality disorder).
6. Utfrågaren begär att hans tolkning och förklaring av brottet skall accepteras av den misstänkte.
7. Utfrågaren försöker inplantera rädsla hos den misstänkte för negativa följder av upprepade förnekanden³⁰.

SLUTORD

På internationell nivå föreligger i dag en omfattande litteratur med kartläggning och kritisk vetenskaplig granskning av utvecklingen inom problemområdet sexuella övergrepp mot barn och ungdom samt av de under senare år i terapi-sammanhang uppträdande uppgifterna från vuxna om sexuella och rituella övergrepp i barndomen, vilka antas ha legat fördolda – s k 'repressed memories'. En del av den vetenskapliga litteraturen har kortfattat introducerats i denna uppsats³¹. Förhoppningsvis skall den väldokumenterade kunskap vi i dag har tillgång till medföra, att vi inte i Skandinavien skall bli offer för samma förvillelser, som spreds i USA för 10 år sedan. Vi kan i varje fall inte skylla på bristande kunskap.

Adresse: Fil dr Astrid Holgerson,
Vittnespsykologiska forskningslaboratoriet
Stockholms universitet
S-106-91 Stockholm

Noter:

- 1) *Trankell, Arne* (1956): Trovärdighetsutredningarnas metodik. Svensk Juristtidning, sid 81–101, Stockholm.
- 2) *Trankell, Arne* (1963, 1971): Vittnespsykologins arbetsmetoder. Liber, Stockholm.
- 3) *Holgerson, Astrid* (1990): Fakta i målet – vittnespsykologins bidrag vid bedömning av sakfrågan i enskilda rättsfall, sid 36–49. Akademisk avhandling. Ped inst, Stockholms universitet.
- 4) *Loftus, Elizabeth F.* (1979): Eyewitness Testimony. Cambridge, Ma.
- 5) *Ceci, Stephen J. & Bruck, Maggie* (1993): Suggestibility of the Child Witness: A Historical Review and Synthesis. Psychological Bulletin. Vol. 113, nr. 3, sid 401–439.
- 6) *Trankell, Arne* (1980): Något om rättssäkerheten vid psykologers sakkunnigbedömning av vittnesbevisningen i svensk brottmålsprocess. Svensk Juristtidning, sid 161–174, Stockholm.
- 7) Jfr *Holgerson* (1990), sid 5. Se not 3.
- 8) *Undeutsch, Udo* (1967): Beurteilung der Glaubhaftigkeit von Zeugenaussagen. I Handbuch der Psychologie. Dr. C. J. Hogrefe, Göttingen.
- 9) *Underwager, Ralph & Wakefield, Hollida* (1990): The Real World of Child Interrogations. Charles C. Thomas Publisher, Illinois.
- 10) *Emans, Robert* (1988): Psychology's responsibility in false accusations of child abuse. Journal of Clinical Psychology. Vol. 44, No. 6, sid 1000–1004.
- 11) Jfr *Ceci & Bruck* (1993). Se not 5.
- 12) *Terr, Lenore C* (1986): The Child Psychiatrist and the Child Witness: Traveling Companions by Necessity, if not by Design. Journal of the American Academy of Child Psychiatry. Vol. 25, nr 4, sid 462–472.
- 13) *Jones, David P. H. & McGraw, J. Melbourne* (1987): Reliable and Fictitious Accounts of Sexual Abuse to Children. Journal of Interpersonal Violence. Vol. 2, nr 1, sid 27–45. Sage Publ., London.
- 14) *Gardner, Richard* (1991): Sex Abuse Hysteria. Salem Witch Trials Revisited. Creskill, N. J.: Creative Therapeutics.
-- (1991): The Parental Alienation Syndrome. Creskill, N. J.: Creative Therapeutics.
-- (1992): True and False Accusations of Child Sex Abuse. Creskill, N. J.: Creative Therapeutics.

- 15) Jfr *Underwager & Wakefield* (1990). Se not 8.
- 16) *Furniss, Tilman* (1991): *The Multiprofessional Handbook of Child Sexual Abuse*. Routledge, London.
- 17) *Underwager, Ralph & Wakefield, Hollida* (1994, in press): *Return of the Furies: Analysis of Recovered Memory Therapy*. Open Court Publishing Co, Chichago.
- 18) Jfr "Umeå-målet" mot Berndt Stålbrost, Hovrätten för övre Norrland, dom DB 2015, 1992-02-13, "Sala-målet" mot Gösta Pettersson, Svea Hovrätts dom DB 101, 1992-07-10, samt "styckningsmålet" mot två läkare, Stockholms tingsrätts dom DB 17, 1988-02-07.
- 19) *Sjöberg, Lennart* (1993): *Om psykologbedömningars värde*. I Lennart Hane (red): *Rättvisan och psykologin*. Contra förlag, Stockholm.
Flanagan, Owen (1993): *Memory playing false. Repression and the critique of psychoanalysis*. TLS, October 29.
Grünbaum, Adolf (1993): *Validation in the Clinical Theory of Psychoanalysis*. Madison CT: International Universities.
Scharnberg, Max (1993): *The Non-Authentic Nature of Freud's Observations*. Vol. I and II. Acta Universitatis Upsaliensis.
- 20) *Bodegård, Göran* (1990): *Viktigt beakta psykoanalytisk kunskap vid utredning om sexuella övergrepp mot barn*. *Läkartidningen*. Vol. 87, nr 22, sid 1953–1956.
 -- (1990): *Om psykoanalys används får den inte bara bli metaforer*. *Läkartidningen*. Vol. 87, nr 26–27, sid 2249.
Vanggaard, Torkil (1991): *Utlåtande i danskt rättsfall*. *Nävningesag V.L.S.* 1087/1990.
 -- (1990): *Sund politipraxis*. *Ugeskrift for Läger*, nr 48.
- 21) *Lofthus, Elizabeth F.* (1993): *The Reality of Repressed Memories*. *American Psychologist*. Vol. 48, nr 5, sid 518–537.
Lofthus, Elizabeth F. & Rosenwald, Laura A. (1993): *Buried Memories – Shattered Lives*. *American Bar Association Journal*. Vol. 79, sid 70–73.
Ofshe, Richard J. (1992): *Inadvertent Hypnosis during Interrogation: False Confession due to Dissociative State; Mis-identified Multiple Personality and the Satanic Cult Hypothesis*. *The International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*. Vol. IX, nr 3, sid 125–156.
 Jfr Helsingborgs tingsrätts dom, DB 1625, 1993-10-27.
- 22) *Nathan, Debbie* (1991): *Satanism and Child Molestation: Constructing the Ritual Abuse Scare*. I J.T. Richardson, J. Best & D. Bromley (Eds): *The Satanism Scare*. NY: Aldine de Gruyter.
- 23) *Coleman, Lee* (1992): *Creating "Memories" of Sexual Abuse*. *Issues in Child Abuse Accusations*. Vol. 4, nr 4, sid 169–176.
Ganaway, G. K. (1991): *Alternative Hypothesis regarding Satanic Ritual Abuse Memories*. Paper presented at the American Psychological Association Annual Meeting, San Francisco.
Kutschinsky, Berl (1992): *The Child Sexual Abuse Panic*. *Nordisk Sexologi*. Vol. 10, sid 30–42.
- 24) *Lanning, K. V.* (1989): *Satanic, occult, ritualistic crime: a law enforcement perspective*. *The Police Club*, October 1989, sid 62–83
 -- (1992): *Investigator's Guide to Allegations of "Ritual Child Abuse"*. Quantico, Virginia: U.S. Dept of Justice, National Center for the Analysis of Violent Crime.
- 25) *Mulhern, Sherrill* (1991): *Satanism and Psychotherapy. A Rumor in Search of an Inquisition*. I J. T. Richardson, J. Best & D. Bromley (Eds): *The Satanism Scare*. NY: Aldine de Gruyter.
Putnam, Frank W. (1991): *The Satanic Ritual Abuse Controversy*. *Child Abuse & Neglect*. Vol. 15, sid 175–179.
- 26) *Lundgren, Eva* (1994): *La de små barn komme til meg*. J. W. Cappelens Förlag AS, Oslo.
- 27) Jfr Svea Hovrätts dom DB 67, 1994-05-03.

- 28) *Yarmey, A. Daniel* (1990): *Understanding Police and Police Work. Psychosocial Issues.* New York. University Press, N.Y.
- 29) Jfr Svea hov rätts dom, DB 123, 1993-04-16; Lnr: 1993:118.
- 30) *Gudjonsson, Gisli* (1992): *The Psychology of Interrogations, Confessions and Testimony,* sid 229–233. John Wiley & Sons Ltd., Chichester.
- 31) Sedan denna uppsats skrevs har flera betydelsesfulla böcker publicerats av framstående forskare inom området. Här skall nämnas två:
Loftus, Elizabeth & Ketcham, Katherine (1994): *The Myth of Repressed Memory. False Memories and Allegations of Sexual Abuse.* St. Martin's Press, New York.
Ofshe, Richard & Watters, Ethan (1994): *Making Monsters, False Memories, Psychotherapy, and Sexual Hysteria.* Charles Scribner's Sons, New York.